

Мехмед Нешри

ОГЛЕДАЛО НА СВЕТА

ИСТОРИЯ НА ОСМАНСКИЯ ДВОР

Съставителство, предговор и превод от османотурски език

Мария Калицин

№1 Лиудпранд Кремонски ▪

*Разплата * История на Отон * Пратеничество в Константинопол*

№2 Мехмед Нешри ▪

Огледало на света. История на османския двор

Съдържание

Мехмед Нешри и неговото съчинение „Огледало на света“ (Мария Калицин)	7
--	---

Книга за историята на османския двор (Мехмед Нешри).....	29
---	----

Раздел III

Представя султаните на воюващия
за правата вяра османски род / 33–405

Терминологичен речник.....	407
Показалец на географските имена.....	415
Показалец на личните имена	437
Съкращения към показалците.....	460

*В памет на моята скъпа учителка,
проф. Вера Мутафчиева!*

Мехмед Нешри и неговото съчинение „Огледало на света“

Историята на османските тюрки – от техните първи стъпки из анадолските чукари до периода, когато създават държава, а тази държава прегазва десетки народи, помита по своя път цивилизации и става империя – е темата, на която османският летописец Мевляна Мехмед Нешри е посветил историческите си знания, личен опит и съчинителски талант. Неговата обемиста хроника „Огледало на света“ е съставена с единствената цел да докаже „божествения“ произход на османската държава, да прослави нейната мощ, да обоснове правото ѝ да властва над чужди земи и народи. Независимо от волята на автора обаче, въпреки идейните му позиции и светоглед, за нас произведението му си има свое обективно значение като ценно историческо свидетелство за драматичните сблъсъци през една бурна епоха, предопредила съдбините и на българския народ за пет столетия.

Проследявайки последователно, стъпка по стъпка, настъпателния ход на османците, хрониката разкрива събития и факти, които, съпоставени и сверени с извори от друг характер и произход, биха обогатили нашите знания върху сложния процес на установяване на османската власт в българските земи и на Балканите, биха спомогнали за избистрянето на твърде заплетената му хронология. В нея ще намерим отразени – пречупе-

ни през погледа на завоевател, разбира се, – обхваща, формите и условията на съпротива, която балканските народи, в това число и българският, са оказали на османския натиск, битките, които са водили, теглилата, които са изтеглили. Не могат да се възприемат изолирани, несвързани с нашата история и онези моменти на разказа, когато той напуска българските земи и ходът на събитията се пренася на малоазийска сцена. Сложните и противоречиви взаимоотношения между османците и другите по-големи или по-малки мюсюлмански държави, междуособните борби за власт, раздирали отвътре османския султанат, за които хрониката дава обилни сведения, допълват и обогатяват картината на политическата обстановка, в която е протекла експанзията. Определено пряко отношение към проблемите на българската история имат и сведенията, които Нешри дава за административното и стопанското устройство на държавата, за въвеждането на някои данъци, за организацията на войската, за ранната колонизаторска дейност на султаните, за културно-култовото строителство на османската върхушка по нашите земи.

Съчинението на Нешри отдавна е „открито“ от науката. С него се занимават извороведи и историци от много страни. Преведено е на няколко европейски езика, цитира се в редица научни изследвания. То обаче може да се адресира и до по-широк кръг читатели. Българският читател, който проявява все-странен интерес към миналото на своите народ и земя, може да намери в него нещо ново и поучително за себе си, може да допълни и обогати своите исторически познания за една съдбоносна за България епоха.

Нешри е живял и работил във важен момент от историята на османската държава – втората половина на XV и началото на XVI в. Това е времето, през което Османското княжество надживяло сътресенията на монголското нашествие и междуособиците на века, стабилизирало се и продължило стремглаво своята експанзия на Запад и на Изток. Паднал Константинопол, а с него и последните останки от могъщата някога Византийска импе-

рия. Завършило завоюването на Балканите. Било завладяно Северното Черноморие. Цяла Мала Азия попаднала в рамките на османската държава. Обединението на анадолските бейлици под властта на османския султанат и превръщането на Константинопол в негов административен, търговски, политически и културен център укрепили връзките между тюркските племена от различни етнически групи. Това, наред с развитието на феодалните отношения и оформянето на техните институции, създадо условия за образуването на турската народност със своя територия, език и известна общност в областта на икономиката и културата.¹

Икономическото и политическото укрепване на османската държава и образуването на турската народност довели до формирането на официален литературен език – османския. Макар това да бил един изкуствен език, който стоял далече от говоримия народен турски, съдържал елементи на арабската и персийската граматика, както и на речниковия им фонд, а писмеността му се основавала на арабската графика, неговата поява дала начален тласък за създаването на собствена литература, за оформянето на различни жанрове в нея.²

Като млада средновековна литература, лишена от своя древност, османската създава и развила своите историографски традиции, най-схематично казано, върху две творчески основи. От една страна, тя наследила сюжети, мотиви и образи от героичния огузки епос, който запечатал легенди и предания от многовековната история на огузките племена. От друга страна, тя интензивно усвоила историографските традиции на класическите ислямски култури – персийска и арабска – и изпитала отчасти влияние от византийската. Сложните взаимоотношения между посочените две начала набееляли и етапите в петвековното развитие на османската историография. Общата тенденция в това развитие била, от една страна, към все по-голямо усложняване и украсяване на езика и, от друга – към все по-силно подражателство на персийската литература. Повратна точка в този процес е именно краят на XV и началото на XVI в. На гра-

ницата е Нешри. Той е последен и най-завършен представител на поредицата стари османски летописци, създали в донякъде грапав и необработен, но разбираем и жив език почти „народни“ истории. Наред с това, неговото произведение е най-преписваният, преразказван и ползван източник от по-късните османски автори.³ Нешри е връзката между върховете на османската летописна литература от началния период и периода на разцвета. Той стои между Ашъкпашазаде⁴ и Ходжа Саадеддин.⁵

За живота и личността на автора на „Огледало на света“ днес ние не знаем почти нищо със сигурност. Той самият – явно човек скромнен – не е казал нито дума за себе си и само благодарение на оставения подпис узнаваме поне името (или литературния му псевдоним) – Нешри. Повече от очевидно е, че приживе не се е радвал на слава и признание, та съвременниците му скоро го забравили, без да кажат много нещо за него. И днес всеки, който се опита да събере и свърже малкото останали факти от биографията му, се сблъсква с тяхната оскъдност и противоречивост. Все пак, макар и спорни, нека ги изберем.

Мехмед Нешри е родом от Карамания. По-голямата част от живота си прекарал в първата османска столица Бурса. Числял се към съсловието на учените-теолози (улема) и поради това носел почетната титла Мевляна. Починал по времето на султан Селим I (1512–1520). Своето произведение завършил през 1493 г. и го посветил на царстващия тогава султан Баязид II. И толкова. Личността на Нешри останала в сянка и едва ли вече е възможно да се открие следа, която би ни завела до повече и по-положителни данни за живота му.⁶

Съдбата на неговото произведение е друга. То започнало самостоятелен живот още в края на XVI в., когато било публикувано анонимно като съставна част (днес известна като „Кодекс Ханивалданус“) на латинските „Извори за мюсюлманските турци“ на Леонклавиус, използвани като извор на други истории.⁷ През XIX в. австрийският учен Й. фон Хамер-Пургшал открил във Виенската библиотека ръкописно копие на хрониката и не само извадил от забвение името на автора ѝ,

но и успял да го свърже с вече известния и използван „Кодекс Ханивалданус“.⁸ Върху този виенски ръкопис се съсредоточили първите проучвания на текста, както и първите частични негови публикации (на Бернауер през 1857 г., на Ньолдеке през 1859 г., на Тури през 1893 г., на Смирнов през 1903 г.) Ръкописът бил описан и в известния каталог на арабски, персийски и османски ръкописи на Флюгел.⁹ В труда на Бабингер „Османските историографи и техните произведения“, издаден през 1927 г., произведението на Нешри е представено вече с три ръкописни копия. Днес на науката са известни четиринадесет.¹⁰ Те се съхраняват в библиотеките на Маниса, Истанбул, Анкара, Париж и Виена.

Допреди няколко години съществували само две издания на произведението на Нешри на османски език. Едното, осъществено от турските учени Унат и Кьоймен през периода 1949–1957 г. (в арабска и латинска транскрипция)¹¹, а второто – на Фр. Тешнер в 1955 г. (във факсимиле)¹². През 2008 г. излезе от печат изданието на проф. Недждет Йозтюрк, основано на най-ранния открит от Теодор Менцел и публикуван от Тешнер ръкопис на съчинението на Нешри. Направените съпоставки на текста с този на другите известни ръкописи, прекрасното факсимиле, което предоставя възможност да се работи спокойно с оригинала, и изчерпателният справочен апарат определят високата научна стойност на изданието. Отделни фрагменти от историята на Нешри са преведени на почти всички европейски езици¹³.

Откриването на по-голям брой ръкописи от хрониката на Нешри и напредъкът в изучаване на по-ранните османски автори са дали възможност за установяване на нейните извори. Учените текстолози са определили сложната схема, по която пряко или опосредствено се преплитат текстовете на най-ранните образци на османската историографска традиция и се обединяват наложилите се в тях две тенденции за представяне на събитията.¹⁴ Може да се каже, че благодарение на задълбочените изследвания на текстолозите, вече напълно е разрешен про-

блемът за уточняване на изворите на тази османска хроника, за мястото ѝ в ранната османска историография.

Всъщност, цялото произведение „Огледало на света“ не е запазено. Ние добиваме известна обща представа за неговата цялост единствено от думите, с които самият автор го е представил в оцелялото *Въведение*. Научаваме, че Нешри е написал своето съчинение със съзнанието, че създава „история на човечеството“, т.е. всемирна хроника – традиционен жанр в средновековната историография, който давал възможност на автора да включи историята на своето време във всемирното историческо цяло, Този жанр бил особено характерен за онези литератури, които били приобщени към някоя от основните религиозноидеологически системи. Ислямът, като световна религия, също извикал на живот всемирни хроники – това именно е бил характерният модел на класическите персийски и арабски исторически съчинения¹⁵. Можем само да предполагаме, че като възприел първи в османската литература тази традиция, Нешри е направил повече или по-малко подробен обзор на известните му събития от „сътворението на света“ до неговото време. При това, като е поставил ударението върху „персийските и арабските владетели“, т.е. мюсюлманския свят, той се е постарал да въведе османската история във всеобщата мюсюлманска история и да представи османската държава като наследник и продължител на „победоносната“ мисия на исляма.

От „голямата като море“ книга „Огледало на света“ е запазена само нейната шеста част, отделена в самостоятелен труд – „История на османския двор“. Материалът в нея е разделен на три дяла, свършено неравностойни по обем един на друг. Първият дял е посветен на легендарния прародител на номадските тюркски племена – Огуз Хан, на неговите наследници и на Караханидската династия. Вторият дял, сравнително пропорционален на първия, е посветен на империята на Великите селджуци, а по-голямо място е отделено на Румския селджушки султанат и неговото разпадане под ударите на монголското нашествие.

В края на този дял Нешри се е спрял и на моменти от съществуването на Караманския бейлик – от неговото създаване до началото на XIV в.

Третият дял, който всъщност е основната част на хрониката, е посветен на генезиса и развитието на самостоятелното османско княжество до епохата на Баязид II и обхваща царуването на султаните Осман, Орхан, Мурад I, Баязид I, Мехмед I, Мурад II, Мехмед II, а също и нашествието на Тимур, и особено подробно междуособните борби на синовете на Баязид I – Мехмед, Сюлейман, Иса и Муса. Повествованието е разделено на малки откъси, чиято дължина варира от няколко реда до няколко страници. Всеки един от тях е изграден около едно или повече събития, а не около определена година, поради което излиза извън рамките на типичната структура на класическите хроники. Въпреки това разказът следва строго хронологията на събитията. Всъщност средновековният автор и не познава друг способ на историческо повествование – например предаване на фактите в тяхната взаимовръзка. Случаите на нарушение на хронологичния принцип на излагане на материала са ограничени и в точно определен контекст, т.е. те са изключения, които само потвърждават правилото.

Когато говорим за хронологичен принцип при проследяване на събитията, нека не смесваме този въпрос с този за самата хронология у Нешри. Въпреки че той майсторски успява да примири често разминаващите се датировки на своите извори и да създаде вътрешно строен разказ, в който се забелязват противоречия само при много внимателно вглеждане, в резултат се е получило твърде свободно – с оглед на обективната реалност – боравене с историческите факти, една несигурна хронология. Ако съпоставим датировките му с други извори – византийски, сръбски и пр. хроники, пък и с други османски, ще видим, че той обикновено избързва с няколко години напред. В особено голяма степен това важи за османските действия на Балканите след 1359 г. Причината е в това, че Нешри се мъчи да свърже едно или друго събитие със смъртта на Орхан и възцаряването

на Мурад I, а точно датата на тази смърт е спорна с един интервал от пет години (от 1358/1359 до 1362/1363 г.).

„Историята на османския двор“ на Нешри е един от основните ранни образци на османската историографска мисъл. В нея подборът на историческия материал, неговото осмисляне и предаване е плакатно ясно пречупен през призмата на религиозно-философските възгледи и цялостния светоглед на средновековния мюсюлмански автор.

На преден план преди всичко изпъква самото разбиране, което Нешри влага в понятието „история“. Той пределно ясно и недвусмислено ни го е съобщил в своето *Въведение*. За него историята, наред с науката за „единството на божеството“ и „науката за мюсюлманските правни начала“ е една от трите най-важни области на знанието. Тя е познание за „живота и делата на всички минали владетели“. За да вникнат в „правилата на политиката“ и в „тайната на владичество“, османските султани следва да се запознаят с управлението на своите предшественици, които са проводници на божията воля, „сенки на Аллах на земята“.

От тази концепция на Нешри за историята като дело на отделената богоизбрана личност, произтича логично изборът му на централна фигура на произведението. Цялата „История...“ всъщност е разказ за извършените от султаните дела и казаните от тях думи. Лицата се сменят, но фигурата на султана неизменно остава в центъра като основно свързващо звено на всички случки и действия.

Доколкото централният образ в произведението на Нешри – султанът – събира като във фокус всички нишки, управляващи механизма на авторовото пресъздаване на действителността, ще си позволим да се спрем по-подробно на него.

Султанът е облечен в неограничена власт. Тази власт е свещена и неприкосновена, защото е отредена свихе, от самия Аллах. Правоверен мюсюлманин, възприел безрезервно основните идеи на исляма, че „няма друг бог освен Аллах и Мохамед е неговият пророк“ и че „заместник на Аллах на земята е избраният от него султан“, Нешри се старае да свърже тези идеи

с конкретните исторически лица – османските владетели. Те всички са неограничени властелини, длъжни да дават сметка за своите деяния единствено на Аллах. На хрониста остава задачата само да ги опише и възпее. Пристъпвайки към тази задача, в съгласие с принципите на средновековния историзъм, Нешри прави известен подбор на конкретните исторически факти от живота на изредилите се на османския престол султани. Това, което напълно ангажира вниманието му, е държавническата, историческата мисия на султана – грижата за непрекъснатото увеличаване на територията на държавата, закрила на интересите на собствения му народ, усилия за повишаване духовната и материалната култура на държавата и народа. Частният живот на владетелите – техните лични преживявания, вкусове, предпочитания, битово обкръжение, портретни характеристики – изобщо остава извън неговия интерес. Някъде, воден от стремеж към възможно най-пълна информация, Нешри наистина засяга и някои по-лични моменти от техния живот – роднински връзки и взаимоотношения, женитби, дворцови интриги, заболявания, смърт. Всички тези по-частни въпроси обаче са пак в тясна връзка с официалните държавни работи.

При описания подход към образа на султана въобще, не можем да очакваме каквото и да било критично отношение на хрониста към когото и да било конкретен османски султан, или към някое негово действие. И все пак, такива моменти в произведението на Нешри има – главно при описание на царуването на Баязид I. Това е напълно обяснимо. Баязид е победен султан – факт, който за Нешри е достатъчно доказателство, че той е бил лишен от „поддръжката на Аллах“. И в този случай той си е позволил да спомене и „греха“ му да пие вино, и да осъди поведението му към египетския султан Беркук в навечерието на Тимуровото нашествие, че и да му посвети стихове със заглавие „От приказка към поука“.¹⁶

Друго едно от основните положения на мюсюлманската религия е поведението за постоянна и непрекъсната „война за правата вяра“ срещу иноверните народи и държави¹⁷. И тази

типично мюсюлманска религиозна норма, която е идейно-политическата основа и оправдание за завоевателните войни, водени от всички мюсюлмански общества, е възприета напълно от Нешри. Като приобщава османците към идейното ислямско знаме, той прокарва тази теза като червена нишка, от край до край в своето съчинение. „Комуто влезе в ноздрите прах от битки за вярата, той никога не ще усети вонята и дима на пъкъла!“ – привежда той на подходящо място цитат от *Корана*. Войната за „правата вяра“ срещу „неверниците“ (или преведено на наш език – завоевателните войни срещу християнското население в Мала Азия и на Балканите) е основната и най-висша добродетел за всеки мюсюлманин – от султана до последния роб. „Газия“ (борец за вярата) – ето най-високото и почетно звание, с което той украсява имената на особено отличилите се в това отношение.

Оттук нататък отношението на Нешри към християнските народи е пределно ясно. Те са „гяури“, „неверници“, „проклетници“, „папlach“ – епитети не липсват, и то кой от кой по-ругателен. Когато се борят за земята си, християнските мъже са за османския летописец „метежници“, а когато се предават – „посрамени роби“. И все пак, нека тук, в тази връзка, признаем на Мехмед Нешри едно – макар ругателно, макар през зъби, но той не премълчава, а напротив – изтъква такива качества у враговете, каквито са храбростта, юначеството, бойното умение. Не са рядкост местата в хрониката, където ще срещнем израз: „храбрец бил проклетникът, та...“ – адресиран към някой отличил се в боя християнски владетел или редови боец. А това ни дава много – нишката, следата на героичната съпротива, която балканските народи оказали на османския поробител.

През описания в хрониката период османската държава водила не по-малко кръвопролитни битки за надмощие и асимилация и срещу други мюсюлмански народи, държави и държавици – преди всичко с многобройните тюркски бейлици в Мала Азия¹⁸. Пред Нешри е стояла задачата не само да ги опише, но и да им даде съответната идеологическа обосновка. Той е съумял

да направи това, като в разрез с очевидните факти е представил тези войни като отбранителни, насочени срещу посегателствата върху имота и живота на „беззащитния мюсюлмански народ“ на османите.

Впрочем това, че в произведението твърде често се говори за „закрила на мюсюлманския народ“, за „грижа“ към него и интересите му, не може да внесе ни най-малко съмнение по отношение на класовите позиции на средновековния автор. Народът с неговите тежнения, обикновеният човек с проблемите си са извън полезрението на Нешри. В хрониката му собственият народ представлява безлика маса, фон, на който по-ярко трябва да изпъкне една или друга „добродетел“ на възпявания султан. Достатъчно е този народ да се опълчи – както е случаят с първото антифеодално въстание на турските селяни през XV в., ръководено от Шейх Бедреддин и Торлак Кемал, – за да не остане у нашия автор никаква сянка на съчувствие към него. В този много показателен случай той бърза да омаловажи обхвата му, да го представи като привнесено отвън размирие, да осъди метежниците и с особено задоволство да съобщи за неговото задушаване.

Религиозното светоусещане на Нешри, идейно-политическата насоченост на неговите представи за света, обществото и историята, са определили схемата, в която той е разположил и изложил наличния фактически материал.

Основно място в тази схема е отредено на външната завоевателна политика на Княжеството. Османската експанзия в Мала Азия и на Балканите е показана като непрекъсната и безкрайна верига от грабителски акънджийски набези, чиято цел е „да палят, рушат и опустошават“ вражата земя, като я подготвят за организиран военен поход от самите походи срещу отделни крепости от грандиозни батални сцени на сблъсъци между съсредоточени и от двете страни войски.

Не само за специалиста историк, но и за читателя с невъоръжено око подходът на Нешри към историческата реалност ще бъде ясен със своя наивитет, непрецизност, недиференцираност

на главното от второстепенното, с незнание или съзнателно премълчаване и изопачаване на фактите. Тук ние няма да се опитваме да подлагаме на анализ веригата военни действия, която Нешри така подробно описва в хрониката си. Специалистът-историк, който ще върви по следите на османското нашествие, ще има възможност да коментира и анализира всеки факт, ще го засича с множество други извори, ще потвърждава или отрича неговата достоверност. Тук ние само ще обърнем внимание на читателите върху няколкото страници, които османският летописец е посветил на Шишманова България и падането на нейните крепости. Те, както и болшинството от приведените в хрониката събития, носят отпечатък на обърканост и противоречивост. Разказът на Нешри не е датиран, но е отнесен към времето между две големи битки: тази при Плочник, когато Шишман отхвърля васалната си зависимост от Мурад I и отказва да прати войски, и тази на Косово поле, т.е. между годините 1386 и 1389. В тези две-три години хронистът е вметил и впаел в една непрекъсната верига събития, станали много преди и много след описваното време – похода на Тимурташ в Североизточна България и завладяването на Ямбол и Карнобат (1380); похода на Али паша в Северна България и завладяването на земите на Иванко (1388); похода на Баязид I във Влашко (1391) и другия Баязидов поход срещу Търново и Никопол (1393). От това наслагване на събития се е получил един неправдоподобен и невероятен разказ, в който Шишман три пъти в две години нарушава своята дума, два пъти сам отива в ръцете на враговете си да моли за пощада и което е най-невероятното, два пъти бива опростен.

При всичките си недостатъци като извор обаче, тези няколко страници са извънредно важни, защото са едно от най-ранните известия за българското минало в османските хроники. По-късните османски летописци, използвани нашироко в съвременните исторически изследвания (Саадедин, Хюсеин и др.), до голяма степен преповтарят този наивен и невероятен разказ на Нешри.